

Тетяна ЛЕВИЦЬКА,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного
університету, м. Хмельницький

Вадим ДЯЧУК,

магістрант Хмельницького національного університету, м. Хмельницький

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МИМОВІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті здійснюється теоретичний аналіз щодо вивчення процесу формування і розвитку мимовільної пам'яті. Проаналізовано психолого-педагогічні дослідження із зазначеної проблематики. Розкрито суть поняття мимовільна пам'ять. Охарактеризовано психологічні особливості формування мимовільного запам'ятовування і шляхів його організації.

Виділено ролі і психологічний зміст впливу мимовільної пам'яті на психічний розвиток дитини, а також здійснена характеристика діяльності як основної умови мимовільного запам'ятовування. Досліджено чинники виникнення зв'язку між теперішнім, минулим і майбутнім як показника становлення особистості дитини. Визначено місце пам'яті в системі пізнавальних процесів.

Ключові слова: дошкільний вік, пам'ять, мимовільна пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, забування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дошкільний вік є періодом розквіту дитячої пізнавальної активності. В 3–4 роки дитина “звільняється від тиску” ситуації, яка сприймається, і починає думати про те, що не сприймають її органи відчуттів. Дошкільник намагається якось впорядкувати і пояснити для себе оточуючий світ, встановити в ньому якісь зв'язки та закономірності. Потрібно пам'ятати, що в дошкільному віці сприйняття дитиною оточуючого світу якісно відрізняється від сприйняття дорослого: дитина в більшості випадків розглядає предмети такими, якими їх дає безпосереднє сприйняття. Своє миттєве сприйняття дитина вважає єдино можливим і абсолютно істинним [1].

Соціальна ситуація розвитку дошкільника характеризується суттєвим розширенням спектра міжособистісних відносин, які на попередньому етапі розвитку – ранньому віці – зводилися переважно до вузького сімейного кола.

Принципово іншою стає сфера діяльності. З 3 до 7 років – це сюжетно-рольова гра, малювання, конструювання, сприймання казки та багато інших видів активності. Також інтенсивно розвивається і сфера спілкування дитини [2].

Дошкільний період є дуже важливим для розвитку пізнавальних психічних процесів (відчуття, сприйняття, мислення, мовлення, пам'ять, увага, уява), включаючи формування і розвиток довільного і мимовільного запам'ятовування.

Як зазначає М. Й. Варій, мимовільне запам'ятовування у цьому віці здійснюється без спеціально поставленої мети запам'ятати. На нього впливають яскравість, емоційна забарвленість предметів. Мимовільному запам'ятовуванню сприяє також наявність інтересу. Усе, що цікавить, запам'ятовується значно легше й утримується в свідомості впродовж тривалішого часу, ніж нецікаве [3].

Велика кількість досліджень, проведених різними вченими, дає нам можливість сказати про те, що протягом усього дошкільного віку у дитини переважає саме мимовільна пам'ять. У дошкільника зберігається залежність запам'ятовування матеріалу від таких його особливостей, як емоційна привабливість, яскравість, уривчастість дії, рух, контраст та ін. Саме тому малюки довго пам'ятають персонажів, яких вихователі включають в сюрпризні моменти. Несподіванка появи і новизна іграшки в сукупності з емоційністю вихователя залишають глибокий слід в пам'яті дитини [4].

До 6–7 років структура пам'яті зазнає істотних змін, які пов'язані зі значним розвитком довільних форм запам'ятовування і пригадування. Мимовільна пам'ять, не пов'язана з активним ставленням до поточної діяльності, виявляється менш продуктивною, хоча в цілому зберігає панівне становище [5].

Потрібно зазначити, що на протязі всього періоду дитинства з 3 до 7 років проглядається тенденція раннього онтогенезу людини: нестримний, стрімкий розвиток психічних властивостей, який переривається вираженими зупинками – періодами стереотипного відтворення досягнутого.

В. С. Мухіна вважає, що у цьому віці самосвідомість дитини розвивається настільки, що це дає підставу говорити про дитячу особистість [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Дослідження пізнавальних психічних процесів, зокрема, пам'яті у дітей дошкільного віку було і залишається актуальним для психологів. Питання розвитку пам'яті розглядали такі вчені зарубіжної та вітчизняної науки, як Л. Є. Андрусишина, Ф. Бартлет, С. П. Бочарова, Л. М. Веккер, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, О. Р. Даніленкова, Т. В. Дуткевич, Г. Ебінгауз, Д. Б. Ельконін, П. Жане, Л. М. Житнікова, П. І. Зінченко, О. Ф. Іванова, З. М. Істоміна, Г. В. Костюк, С. В. Лауткіна, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Г. О. Люблінська, В. Я. Ляудіс, А. Г. Маклаков, О. М. Мастюкова, Н. О. Менчинська, В. С. Мухіна, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Т. В. Сак, А. О. Смірнов, О. М. Усанова, Е. Л. Фігерето, М. К. Шеремет, Л. М. Шипіцина та інші.

Великий внесок у вивчення мимовільного запам'ятовування вніс вітчизняний психолог П. І. Зінченко. Висновок, який робить дослідник на основі експериментальних даних, полягає в тому, що мимовільне запам'ятовування не є випадковим закарбуванням інформації, яка потрапляє у фокус уваги. Навпаки, мимовільна пам'ять нерозривно пов'язана з характером діяльності, в яку включений суб'єкт [7].

На думку В. С. Мухіної, пам'ять дошкільника в основному носить мимовільний характер. Це означає, що дитина найчастіше не ставить перед собою свідомих цілей щось запам'ятати. Запам'ятовування і пригадування відбуваються незалежно від її волі та свідомості. Вони здійснюються в діяльності і залежать від її характеру. Дитина запам'ятовує те, на що була звернута її увага в діяльності, що справило на неї враження і було цікавим [6].

Т. В. Дуткевич зазначає, що розвиток пам'яті дошкільника відбувається у напрямку зростання її довільності, керованості. Наприкінці дошкільного віку в дитини все ще переважає мимовільна пам'ять. Умовою її покращення виступають характеристики матеріалу, який запам'ятовується. Найкраще запам'ятовується дитиною емоційно насичений, ритмічно побудований, незвичний, контрастний, динамічний матеріал, під час сприйняття якого активізується мимовільна увага. Дитина може запам'ятати на все життя свою улюблену іграшку, ляльку, капелюшок [8].

У цілому, вивчення наукової літератури показало, що проблема розвитку пам'яті набула статусу державно важливої в більшості країн світу і призвело до формування соціального запиту на її дослідження.

Аналіз літературних джерел та практичних досліджень проблеми розвитку мимовільної пам'яті у дітей дошкільного віку на сьогоднішній день є малодослідженим та потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі особливостей функціонування пам'яті у дітей дошкільного віку та розвитку мимовільної пам'яті як однієї із її складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пам'яттю з давніх-давен цікавилися філософи, психологи та фізіологи, але про явища пам'яті – складні, феноменальні – ще багато потрібно дізнатися. А поки що, уточнимо відоме і почнемо з визначень понять, в своїй різнобарвності доповнюючих одне одного.

Відомий психолог О. Р. Лурія говорить про пам'ять: “Кожне наше переживання, враження та рух залишає певний відбиток, який зберігається достатньо довгий час і при відповідних умовах проявляється знову і стає предметом свідомості. Тому під пам'яттю ми розуміємо запис, зберігання і відтворення відбитків минулого досвіду, що дає людині можливість накопичити інформацію і мати справу зі слідами минулого досвіду після того, як явища, що породили їх, зникли” [9].

За визначенням Р. С. Немова, пам'ять – це процес організації і збереження минулого досвіду, що робить можливим його повторне вживання в

діяльності або повернення в сферу свідомості. Пам'ять об'єднує минуле суб'єкта з його теперішнім і майбутнім та є найважливішою пізнавальною функцією, що знаходиться в основі розвитку і навчання [10].

Н. І. Коцюбанська наводить таке визначення даного поняття, пам'ять – це здатність до відтворення минулого досвіду, одна з основних властивостей нервової системи, що виражається в можливості довгостроково зберігати інформацію про події зовнішнього світу та реакції організму і багаторазово вводити її у сферу свідомості та поведінки [11].

У “Психологічному словнику” зазначено: пам'ять – це пізнавальний психологічний процес, що включає запам'ятовування, збереження, пригадування (спогад, відтворення), впізнавання і забування інформації [12]. Ці процеси виділяються і розглядаються як відносно незалежні з наступних причин:

1. Вони відіграють різну роль у житті людини, і всі без винятку їй необхідні;

2. У однієї і тієї ж самої людини та й у різних людей ці процеси можуть бути розвиненими по різному. Одні люди, наприклад, краще запам'ятовують, інші довше зберігають, треті легше пригадують інформацію, що зберігається у пам'яті;

3. У своєму функціонуванні зазначені вище процеси пам'яті підпорядковуються різним законам. Закони запам'ятовування, наприклад, відрізняються від законів збереження, а закони впізнавання – від законів забування;

4. На рівні анатомії і фізіології мозку всі ці процеси представлені різними структурами і різними фізіологічними явищами. Іноді процеси пам'яті також називають мнемічними.

Відомий вчений А. В. Петровський характеризує поняття пам'ять, як: “психофізіологічний процес, який виконує функції запам'ятовування, збереження, відтворення і забування матеріалу” [13]. Вказані процеси не є автономними психічними здібностями. Вони формуються в діяльності і

визначаються нею. Запам'ятовування певного матеріалу пов'язано з накопиченням індивідуального досвіду в процесі життєдіяльності. Використання в подальшій діяльності того, що запам'яталося, потребує відтворення. Випадіння певного матеріалу з діяльності веде до його забування. Збереження матеріалу в пам'яті залежить від участі його в діяльності особистості, оскільки в кожний даний момент поведінка людини визначається всім її життєвим досвідом.

У процесі розвитку психіки людини вроджені, біологічні форми пам'яті перетворюються на мнемічну діяльність, основу якої становлять складні за структурою процеси, керовані мнемічною метою.

Пам'ять на початковому етапі свого онтогенетичного розвитку відзначається синкретизмом (злиттям) з іншими психічними явищами, насамперед з відчуттями, емоціями та сприйняттям. Внаслідок цього зміст пам'яті дитини визначається картинами оточуючого її життя, способом його організації дорослим [8].

Дошкільне дитинство – це особливий період в розвитку особистості. У цей період пам'ять за швидкістю розвитку випереджає інші здібності, дитина розглядає картинку і згадує, бачить незвичний предмет і починає міркувати, пригадуючи щось зі свого життєвого досвіду. Дошкільний період – епоха панування природної, безпосередньої, мимовільної пам'яті. В кінці дошкільного періоду (6–7 років) у дитини з'являються довільні форми психічної активності. Елементи довільного запам'ятовування – це головне досягнення дошкільного періоду [14].

Більшість дослідників вважають, що у порівнянні з молодшим та середнім дошкільним віком відносна роль мимовільного запам'ятовування у дітей 6–7 років дещо знижується, разом з тим ступінь запам'ятовування зростає. У старшому дошкільному віці дитина в змозі відтворити отримані враження через досить тривалий термін [5].

За метою діяльності, до якої залучено запам'ятовування, розрізняють мимовільну та довільну пам'ять.

Проаналізувавши дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, ми зупинилися на визначенні, запропонованому М. Й. Варій, який говорить, що мимовільна пам'ять є продуктом діяльності, не спрямованої безпосередньо на запам'ятовування цього матеріалу. Утримання та відтворення матеріалу відбувається без мети його утримати чи відтворити.

Цей вид пам'яті виникає в ранньому дитинстві й обслуговує процес набуття дитиною певних навичок. Мимовільна пам'ять є підґрунтям для виникнення довільної пам'яті, що починає розвиватися набагато пізніше, і удосконалюється у взаємодії з нею [3].

У ранньому і дошкільному дитинстві особливу роль у розвитку мимовільної пам'яті відіграє спостереження. Направляючи увагу малюка на різні сторони об'єктів, організовуючи діяльність дітей за їх дослідженням, вихователь забезпечує формування повного і точного образу пам'яті.

Таким чином, пам'ять залежить не стільки від ознак як таких, скільки від повноти сприйняття. Слід пам'ятати, що для утворення уявлень недостатньо тільки пасивного споглядання об'єкта. Потрібен його активний аналіз, встановлення співвідношень між виділеними частинами, компонентами ситуації, тобто аналітико-синтетична діяльність, називання об'єктів і їх властивостей в слові [4].

Висновки. Отже, пам'ять – це складний психічний процес, дослідженню якого присвячені праці багатьох вчених. Вже наразі результати цих досліджень дозволяють проводити ефективні заняття щодо її розвитку, використовувати нетрадиційні способи переробки і збереження інформації. Під час проведення таких занять, вихователі, дитячі психологи і батьки повинні враховувати не лише фізіологічний аспект функціонування процесу пам'яті, але й психологічний.

Варто зазначити, що основні процеси пам'яті – запам'ятовування, збереження та відтворення – при всій своєрідності кожного з них, нерозривно пов'язані одне з одним.

Пам'ять включається в різні види людської діяльності, в них формується і виявляється, ними й зумовлюються її особливості та форми вияву. Ці особливості закріплюються, передаються генетично, розвиваючись у діяльності людини, являють собою певні властивості особистості й складають окремі види пам'яті [11].

З огляду на результати наших теоретичних досліджень, **перспективами подальших розвідок у даному напрямку** є дослідження психологічних особливостей розвитку інших видів пам'яті у дітей дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Смирнова Е. О. Детская психология : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 304 с.
2. Истратова О. Н. Практикум по детской психокоррекции: игры, упражнения, техники. Ростов н/Д : Феникс, 2007. 349 с.
3. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
4. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. Заведений. Москва : Издательский центр "Академия", 2001. 336 с.
5. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в 2 ч. Часть 1. Система работы психолога с детьми разного возраста : практич. пособие. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 412 с.
6. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития : учебник для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр "Академия", 2006. 608 с.
7. Общая психология. Память и представление : учебно-методический комплекс для специальности "Психология" / автор-сост. : А. Ю. Агафонов. Самара : Изд-во "Универс-групп", 2007. 152 с.
8. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
9. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. СПб. : Питер, 2006. 320 с.
10. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 688 с.
11. Коцюбанська Н. І. Діагностика та розвиток пам'яті у дітей : методичні рекомендації / укладач Н. І. Коцюбанська. Кам'янець-Подільський, 2014. 60 с.
12. Немов Р. С. Психологический словарь. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 560 с.
13. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психология : учебник для студ. высш. пед. учеб. Заведений. М. : Издательский центр "Академия", 2001. 512 с.
14. Черемошкина Л. В. Психология памяти : учеб. пособие для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2009. 319 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Потапчук Є. М.

Левицкая Т. Л., Дячук В. И. Исследование особенностей развития произвольной памяти у детей дошкольного возраста

В статье осуществляется теоретический анализ изучения процесса формирования и развития произвольной памяти. Проанализированы психолого-педагогические исследования по данной проблематике. Раскрыта суть понятия произвольная память. Охарактеризованы психологические особенности формирования произвольного запоминания и путей его организации.

Выделены роли и психологическое содержание воздействия произвольной памяти на психическое развитие ребёнка, а также осуществлена характеристика деятельности как основного условия произвольного запоминания. Исследованы факторы возникновения связи между настоящим, прошлым и будущим как показателя становления личности ребёнка. Определено место памяти в системе познавательных процессов.

Ключевые слова: дошкольный возраст, память, произвольная память, запоминание, сохранение, воспроизведение, забывание.

Levytska T., Diachuk V. Investigation of Peculiarities of Preschoolers' Involuntary Memory Development

The article provides theoretical analysis of the study of the process of formation and development of involuntary memory. The psychological and pedagogical research from the mentioned problems is analyzed. The essence of the concept of involuntary memory is revealed. The psychological peculiarities of the formation of spontaneous memorization and the ways of its organization are described.

The roles and psychological content of the influence of involuntary memory on the child's mental development are distinguished, as well as the characteristic of activity as the main condition for involuntary memorization. The factors of connection between present, past and future as an indicator of formation of the child's personality are investigated. The place of memory in the system of cognitive processes is determined.

The pre-school period is very important for the development of such cognitive mental processes as sensation, perception, thinking, speech, memory, attention, imagination, including the formation and development of arbitrary and involuntary memorization.

During the preschool age, involuntary memory predominates. The preschooler's ability to memorize the material depends on such features as its emotional attractiveness, brightness, fragmentation of action, motion, contrast, etc.

Involuntary memory is a product of activity that is not aimed directly at memorizing this material. Keeping and reproducing the material takes place without the purpose of keeping or reproducing it. This kind of memory occurs in early childhood and helps the child to acquire certain skills. Involuntary memory is the

basis for the emergence of an arbitrary one, which begins to develop much later, and is improved in interaction with it.

In early and pre-school age, a special role in the development of involuntary memory is played by observation. By directing the attention of the baby to various aspects of the objects, organizing the activities of children for their research, the educator provides the formation of a complete and accurate image of memory.

Memory is a complex psychic process; a lot of research is devoted to this phenomenon. Nowadays, the results of this research make it possible to conduct effective studies on its development, to use non-traditional methods of processing and preserving information. While conducting such classes, educators, child psychologists and parents should take into account both the physiological aspect of the functioning of the memory process and the psychological one.

Key words: *preschool age, memory, involuntary memory, memorization, preservation, reproduction, forgetting.*